

Siyaset, İdeoloji ve Müzecilik:

II. MEŞRUTİYET’TE EVKAF-I İSLÂMÎYYE MÜZESİ

Mustafa GÖLEÇ*

ÖZET

Evkaf-ı İslâmiye Müzesi, askeri ve arkeolojik kökenlere sahip Osmanlı-Türk müzeciliğinin gelişiminde özgün bir yere sahiptir. Müzeciliğin kendi evriminden ziyade imparatorluğun iç siyasi tartışmalarının, II. Meşrutiyet döneminin politik, ideolojik ve hatta pedagojik tercihlerinin bir ürünü olarak doğmuştur. Batı müzeciliğinin antik çağ ilgisine karşı ortaya çıkan refleksin aşılması ile dönemin hâkim siyasal eğilimleri, Osmanlı Devleti'nin kendi geçmişine referans veren Türk ve İslâm eserleri koleksiyonlarını içeren bir müze tasarısını mümkün kılmıştır. Bu süreçte İslâm, politik bir meşrutiyet aracı olarak görünürlük kazanırken, “dinsel” nesnelerin müze gibi modern ve seküler bir sergileme pratiğine konu olması iç çelişkiler barındırmıştır. Dönemin süreli yayınlarında Evkaf-ı İslâmiye Müzesi müzecilik açısından değil siyasi ve ideolojik değeri açısından tanıtılmış ve tartışılmıştır. Müze kâh hars ve medeniyet ayrımının ortasına konulmuş, kâh Doğu-Batı karşıtlığı ya da benzerliği tezlerinin ölçütü olmuştur. Burada vücut bulanın bizatihi Türk harsı ya da Türk ruhu olduğu savunulmuştur. Müze koleksiyonları tasvir edilirken, Osmanlı Devleti ve toplumunun ait olduğu kültür dairesi vurgulanmıştır. Müzenin açılışı, açılış töreninin padişahın cülus yıldönümüne tesadüf ettirilmesi, açılış törenine katılanların siyasi kimlikleri, katkı sağlayanlara verilen taltif ve nişanlar, açılış ertesinde müze ile işbirliği halinde çalışacak kurumların özellikle de eğitim kurumlarının açılması üzerinde durulmaya değer bahislerdir. Savaş sırasında bile müzenin politik gündemin bir konusu olması müzeye atfedilen siyasi ve ideolojik anlamın ispatıdır. Müttefik ülkelerden ya da kaybedilme tehdidi altındaki vilayetlerden müzeye getirilen eserler bunun göstergesidir. II. Meşrutiyet yıllarında önce bir tasavvur sonra bir pratik olarak Evkaf-ı İslâmiye Müzesi, müzecilik ve siyasal iklim münasebetlerinin çarpıcı bir örneğidir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Müzeciliği, Evkaf-ı İslâmiye Müzesi, II. Meşrutiyet.

Eski ve yeni arasındaki geçişlerin, değişimin hız kazandığı II. Meşrutiyet dönemi, yeni kurumların teşekkül ettiği ve bu kurumların döneme özgü fikri gerilim ve yönelimleri aksettirdikleri bir zaman dilimidir. Bu

---

* Yard. Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü
mgolec@fsm.edu.tr

dönemde teşekkül eden Evkaf Müzesi, Türk müzecilik ve vakıf tarihine olduğu kadar genel olarak II. Meşrutiyet dönemine de yeni bakış açıları vaat etmektedir. Bu yazıda, Osmanlı müzeciliğinin Batı arkeoloji ve müzeciliğinin Osmanlı coğrafyasına duyduğu iştaha karşı korumacı bir refleksin ürünü olan birikimi üzerinde, II. Meşrutiyet dönemindeki “Millî-İslâmî” nitelikte bir müze arayışı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Evkaf-ı İslâmîye Müzesi’nin kuruluş süreci anlatılarak, müzenin fiziki özellikleri ile müzede sergilenen eserler değerlendirilecektir.

Osmanlı Devleti’nde Batılı manada müzeciliğin “kısa” tarihine bakıldığında Batı’dan çok farklı bir seyir izlediği görülmekte ve ilk defa askerî temelde teşekkül eden bir müze ile karşılaşılacaktır. Tophane Müşiri Fethi Ahmet Paşa tarafından Aya İrini’de kurulan “ilk müze”de toplanan bir “esliha-i atîka” koleksiyonudur. Bu tarihten sonra Osmanlı müzeciliği bir kısmı başarılı olan yeni müze tasarıları ile (Yeniçeri Müzesi, Topçu Müzesi, Orman ve Maadin ve Ziraat Müzesi, Tabii İlimler Müzesi, Ticaret Müzesi gibi) mecrasını aramıştır. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki gelişmeler arkeoloji müzeciliğini bariz bir şekilde öne çıkarmıştır.

Batı’da Rönesans ile başlayan antik çağ ilgisinde, arkeoloji ilminin sunduğu yeni imkânlarla, bu yüzyılda adeta bir patlama yaşanmıştır. Buna paralel olarak müzeciliğin başlıca nesnesi de arkeolojik buluntular olmuştur. Asya, Avrupa ve Afrika’da topraklara sahip ve eski dünya üzerindeki en büyük siyasi güç olan Osmanlı Devleti’nin, XIX. yüzyıl arkeolojisinin bütün dünyadaki başlıca ilgi merkezlerinden birisi olarak bu gelişmelerden etkilenmesi tabiidir. Eski Yunan, Ege ve Akdeniz medeniyetleri ile Mezopotamya medeniyetleri başta olmak üzere pek çok antik medeniyetin izleri bu coğrafyada aranırken, bulunan eserlerin bir kısmı çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemelerle yurtdışına çıkmaktan kurtarılmıştır. Bunun sonucu olarak başlangıçta askeri bir nitelikte teşekkül eden Müze-i Hümayun, bilhassa Osman Hamdi Bey’in müdürlüğü sırasında arkeolojik kazıların çok artması ve bu kazılarda çıkan buluntuların sergilenmesi ile tam anlamıyla bir arkeoloji müzesi kimliği kazanmıştır.

Osmanlı müzeciliğinin arkeoloji merkezli teşekkül etmesinin siyasal anlamı aynı dönemde Batı müzeciliğindeki gelişmelerle örtüşmemektedir. Londra, Paris ve bilahare Berlin’in arkeoloji ve müzecilik alanındaki etkinlikleri bütünüyle emperyalist siyasetlerinin bir parçası iken (arkeoloji-

diplomasi ilişkileri son derece giriftti; arkeolog, asar-ı atika araştırmacısı ve koleksiyonerlerin pek çoğu diplomat kimliği taşıyordu) İstanbul'daki Müze-i Hümayun ve çevresindeki arkeolojik etkinlik bunun tam karşısı olarak refleksif ve anti-empyralist bir niteliktedir. Batılı büyük güçlerin Kuzey Afrika, Ortadoğu yahut Batı Anadolu'daki arkeolojik etkinlikleri ile buralarda siyasal ve ekonomik varlık arayışları denk düşerken, Osmanlı Devleti hem adeta bu bölgelerdeki "varlığını" korumak hem de arkeolojik zenginliklerin bir biçimde yurtdışına çıkarılmasının önüne geçmek gibi bir gaye gütmektedir. Dolayısıyla Osmanlı'da arkeoloji müzeciliğini, kuruluşu evresinde, ideoloji(ler) değil, uluslararası siyaset bağlamında okumak daha anlamlıdır.

İmparatorluğun iç siyaseti (ideolojik tartışmalar) ile müzecilik arasındaki daha doğrudan bir ilişki ise ancak İslâm eserlerinin bir müzede toplanıp teşhir edilmesi fikri ile söz konusu olmuştur. Çünkü bu eserler arkeolojik koleksiyonlardan farklı olarak hem Osmanlı Devleti'nin kendi geçmişine hem de bugününe göndermelerde bulunmaktadır.¹ Hem devlet hem de halk kitleleri nezdinde, İslâm eserleri dinsel olduğu kadar politik ve ideolojik anlamlar taşımaktadır.

Öte yandan İslâm eserlerinin antik buluntulardan ayrı olarak derlenip teşhir edilmesi ile dönemin siyasal tercihleri arasındaki ilişki o kadar da basit ve berrak bir ilişki değildir. İslâm'ın siyasal bir referans olma vasfının belirginlik kazanmasının müzecilik gibi alanları da etkilemesi beklenebilir; ancak İslâmi eserlerin müze nesnelere dönüştürülmeleri ortaya paradoksal bir durum çıkarmaktadır. Doğal mekânları olan mabetlerden ya da türbelerden teşhir gibi "modern" bir maksatla alınmaları bu esere atfedilen dinsel anlamı yok sayıp onlara mesela estetik gibi daha seküler değerler yüklemek demektir.² Bu eserlerin birer müze nesnesi olması konusunda

¹ Wendy M. K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği*, İstanbul 2004, s. 244.

² İslâm'ın arkeoloji, müzecilik ve daha genelde tarih politikalarındaki belirleyici konumu sonraki yüzyılda örneğin Mısır ve İran gibi ülkelerde gerçekleşen siyasal değişim ve dönüşümlere çok daha açık bir duyarlılık göstermiştir. Bruce Trigger'ın belirttiği gibi uluşu ve laik politikalar geçerli olduğunda bu ülkelerde İslâm öncesi zamanların ihtişamı önemle vurgulanırken, pan-İslâmik politikalar egemen olduğunda İslâmi dönem lehine olmak üzere İslâm öncesi zamanlar tarih anlatılarında önemsizleştirilmiştir. Bu konuda bkz. Bruce Trigger, "Alternative Archaeologies: Nationalist, Colonialist, Imperialist", *Man*, New Series, XIX/3, September 1984, s. 358-360. "Üç tarz-ı si-

dinsel ve politik yaklaşımlar arasındaki gerilim İslâm eserleri müzesi için koleksiyonların toplanması, müzenin kurulması ve teşhir edilmesi süreçlerinde zaman zaman kendisini açığa vurmuştur.

İslâm Eserleri Müzesi İçin İlk Girişimler

Osmanlı müzeciliğinde arkeolojinin ağırlığının belirginleşmesi, başka arayışları da beraberinde getirmiştir. Batı müzelerinin pedagojik işlevlerini yerinde gözlemleyen Osmanlı devlet adamı ve münevverleri bu arayışları tetiklemişlerdir. Bunlardan biri olan Viyana Sefiri Sadullah Paşa'nın kaleme aldığı (Mart 1888'de Alman İmparatoru I. Wilhelm'in cenaze törenine katılmıştı) Berlin izlenimlerinde, müzelerin memlekete ettiği hizmetler vurgulanmıştır. Müzelerin, müzelerde sergilenen eski büyük harplere dair büyük tabloların, kahramanlar ve devlet adamları heykellerinin vatanperverlik duygularının yayılmasına vesile olduğuna işaret edilmiş; bizde de büyük devlet adamları ve padişahların heykel ve tablolarının müzeye konmasının yararlı olacağı düşüncesi ifade edilmiştir.³

Bu pedagojik eleştirinin arzu ettiği müzecilik için biraz daha beklemek gerekmiştir. Ama son tahlilde siyasal iklimden bağımsız bir müzecilik düşünmek de mümkün değildir. İslâm'ın bir politik meşruiyet aracı olarak görünürlüğünün arttığı⁴ Sultan II. Abdülhamid döneminde bir yandan Müze-i Hümâyun bir arkeoloji müzesi olarak vücut bulurken, öte yandan

---

yaset" arasında kararsızlıklar içindeki bir İmparatorlukta durumun daha karmaşık olması ise tabiidir. Ne var ki devlet özellikle de yabancıların arkeolojik kazıları sözkonusu olduğunda "ahkâm-ı din-i İslâm"a riayete hassasiyet göstermiştir. Mesela mukaddes mekânlarda kazı ruhsatı taleplerini kararlılıkla reddetmiştir.

³ Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, İstanbul, 2011 s. 217. Sadullah Paşa şöyle demektedir: "... Biz de mahza Hamdi Bey'in himmet-i müşkülât-ber-endâzânesiyle vücûda gelen müzede her biri bir millet-i muazzama için sermâye-i mübâhat olacak vekâyi-i hayriye-i sabıkamızı musavver büyük tabloları ve meselâ Sokollular, Köprülüler, Barbaroslar, Reşid Paşalar gibi eâzım-ı ricâl-i devletin ve Hudâvendigârlar, Sultan Mehmedler, Yavuz Sultan Selimler, Selim-i Sâlisler, Mahmûd-ı Sâniler gibi taht-ı saltanata şeref veren padişahların heykellerini vaz'-ı mevki-i teşhîr ve ihtirâm etmek lâbüddür..." (Mehmed Galib Bey, *Sadullah Paşa Yahud Mezardan Nidâ*, haz. Nazir Akalın, İstanbul 2003, s. 124).

⁴ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji-II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul 2007.

da âsâr-ı İslâmiyyeyi sergilemek üzere ayrı bir müze teşkil edilmesi fikri doğmuştur.

Öncelikle Müze-i Hümâyün bünyesinde İslâm eserlerine münhasır bir seksiyon oluşturulmasına karar verilmiş ve bunun için müzenin fiziki şartlarında bazı düzenlemelere gidilmiştir. 8 Eylül 1893 tarihli bir belgede Müze-i Hümâyün Dairesi'nde Sanayi-i Nefise-i İslâmiyye kısmının açılmasının kararlaştırılmış bulunduğu, buraya gönderilecek esere mahsus olmak üzere imal ettirilecek camekân ve kürsü tutarı olarak otuz bin kuruş sarf edileceği bildirilmektedir. Maarif Nezareti yakın dönemde müze gelirlerindeki artışları gerekçe göstererek bu meblağın müze bütçesinden ödenmesini istemiştir.⁵

Müzedeki İslâmi eserler için ayrı bir bölüm teşkil edilmesi fikrinin ilk uygulanma biçimi cami ve türbelerden halı, seccade, kürsü gibi teşhire değer bulunan tarihi sanat eserlerinin müzeye getirilmesidir. Konuyla ilgili olarak Müze-i Hümâyün ve Maarif Nezareti ile bu eserlerden mesul Evkaf Nezareti arasında yazışmalar yapılmıştır. Mesela 1 Ağustos 1893 tarihinde Evkaf ve Maarif Nezaretlerine yazılan bir sadaret tezkiresinde İzmit Sancığı'nda Kemaller Karyesi Camii'nde bulunan ve tarihi eser vasfındaki iki seccadenin Müze-i Hümâyün'a verilerek yerlerine iki yeni seccadenin alınması konu edilmektedir.⁶ 22 Haziran 1904 tarihinde yine Evkaf ve Maarif Nezaretlerine yazılan bir başka sadaret tezkiresi Selanik'teki Ayasofya Camii'nde bulunan kürsünün Müze-i Hümâyün'a nakli hakkındadır.⁷

Bu gibi işlemlerde müzeye getirilen bir eski eserin mukabilinde yenilerinin ilgili yerlere verilmesi yoluna gidiliyordu. Genellikle camilerdeki tarihi halılar ve seccadelerin değiştirilmesi biçiminde cereyan eden bu uygulama zaman zaman yanlış da anlaşılabilir, bir mabetteki bir tarihi esere karşılık o mabedin başka ihtiyaçlarının giderilmesi talep edilebiliyordu. Mayıs 1883'te Maarif Nezareti, Aydın Vilayeti ve Müze-i Hümâyün'un Bergama'da hükümet konağının üst tarafındaki caminin duvarında bulunan oymalı ve resimli âsâr-ı atıkanın taşınmasına dair yazışmaları bu du-

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.), 180/3.

⁶ BOA, Bâbıâli Evrak Odası (BEO), 249/18624. Bu konuda Evkaf Nezareti'nin bir yazısı için bkz. BOA, Şûra-yı Devlet Belgeleri (ŞD), 126/4.

⁷ BOA, BEO, 2355/176566.

rumun ilginç bir örneğidir. Aydın Vilayeti, nezarete caminin bir geliri olmadığından ilgili taşın tamir masrafları karşılığında verilmesi mealinde görüş bildirmiştir. Müze-i Hümayun Müdür Vekili cevaben bu gibi hayır eserlerinden olan camiler ve medreselerin imar ve âbâd edilmesinin Evkaf Nezareti'nin sorumluluk alanına girdiğini, söz konusu taşın zaten müzeye ait olduğunu ve bu taş mukabilinde masraf namıyla para vermenin usule uygun olamayacağını yazmıştır.⁸

Bu kendi iç gerilimleri olan bir süreçti. Dini bir metanın, dini olmayan seküler bir sergileme pratiğinin nesnesi olması kolayca kabullenilen bir uygulama olmadı. Cami veya türbe ile müze farklı anlam dünyalarının ürünleriydi ve bu müesseselerin birinden diğerine eser nakli zaman zaman rahatsızlıklar doğurdu. Mesela Sultanahmet Camii'nde bulunan ve müzeye istenen üç seccade, ilgili kurumlar arasında sonuçsuz kalan uzun yazışmalara konu olmuştur.⁹ Bir taraf bu eserlerin kullanım değerlerinin olmadığını ancak teşhir değerlerinin olduğunu savunurken, muhatap tarafın aynı eserlere yüklediği anlam daha farklıdır. Bir kullanım değeri olmadığı kabul edilse de, esere teşhir değerine mukabil dini bir değer ve anlam atfetmektedir.

Osmanlı coğrafyasının dört bir tarafında arkeolojik kazıların yoğunlaştığı XIX. yüzyılın son çeyreğinde, Müze-i Hümayun'a bu kazılardan antik

⁸ BOA, MF.MKT, 80/90. Bu meselenin burada kalmadığı daha geç tarihli yazışmalara da konu olduğu arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir. 27 Haziran 1888 tarihinde Evkaf Nazırı imzasıyla Maarif Nezareti'ne yazılan bir yazıda Bergama'da çok harap bir halde bulunan Kurşunlu Camii duvarından çıkarılarak Müze-i Hümayun'a vaz olunmak üzere Dersaadet'e naklolunan âsâr-ı atıkadan bir kıta mermer mukabilinde mezkûr caminin tamiratına sarf olunmak üzere farklı tarihlerde yazılan tezkirelerle talep olunan on beş bin kuruşun henüz irsâl olunmadığının anlaşıldığı bildirilmektedir. Söz konusu tamiratın icrası zımında mezkûr meblağın bu kere de Aydın Vilâyeti'nden ısrarla talep olunduğu ifade edilmekte, "serîan irsâli" istenilmektedir (BOA, MF.MKT, 99/50).

⁹ 8 Ekim 1893'te Yıldız Sarayı'na yazılan bir sadaret tezkiresinde Müze-i Hümayun'un talebi ve Evkaf Nezareti'nin bu husustaki görüşü aktarılmıştır (BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı [Y.A.HUS], 281/90). Uzunca bir zaman sonra, 23 Mayıs 1895'te Maarif ve Evkaf Nezaretlerine Sultanahmet Camii'nde bulunan eski ve kullanılamaz durumdaki eski eser vasfını haiz üç seccadenin müzeye terk edilemeyeceği bildirilmiştir. Talep eski seccadeler camiye ait kadim şeyler olduğundan bunların oradan çıkarılarak müzeye verilmesinin caiz olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir (BOA, BEO, 628/47087).

eser akışı sürerken, bir yandan da çok sayıda İslâmi eser müzeye gönderilmektedir. Bu gibi eserlerin sayılarının artması üzerine, Türk ve İslâm eserlerini sergilemek üzere ayrı bir müze şubesi açılması gündeme geldi. Nitekim 23 Eylül 1894 tarihinde saraya sunulan bir sadaret tezkiresi, “Sanayi-i Atıka-i İslâmiye” eserleri için Müze-i Hümâyun’da bir şube açılması hakkındadır. Belgede, müzenin dâhili nizamnamesinin ikinci maddesine göre İslâm eserleri için Müze-i Hümâyun’da hususi bir şubenin bulunması lâzım geldiği belirtilmektedir. Ayrıca “mamulât ve mensucat-ı kadîme-i İslâmiye’den” olarak derlenip toplanan eserlerin böyle bir şubenin kurulması için yeterli olduğu ifade edilmektedir.¹⁰

Bu ilk girişimlerin ardından, Çinili Köşk Müze-i Hümâyun’un İslâm Eserleri Bölümü olarak düzenlenmiştir. Eser sayısındaki artışlar dolayısıyla müzenin çeşitli tarihlerdeki genişletilme çalışmaları sırasında İslâmî eserlerin durumu da zaman zaman gündeme gelmiştir.¹¹

1900’lerin başından itibaren Müze-i Hümâyun adına yapılan bazı kazıların antik dönemin yanı sıra İslâmî dönemi de içermesi müzedeki İslâm eserleri koleksiyonunu büyüten bir başka faktör olmuştur. Mesela Haydar Bey ve Makridi Bey 1905 ve 1907 senelerinde Rakka’da Abbasiler dönemi kalıntıları üzerinde sathî hafriyatlar yapmıştır. Burada ayrıca yerli Araplar tarafından kaçak kazılar yapıldığı tespiti üzerine bu kazılarda bulunan eserler müsadere edilmiştir.¹²

¹⁰ Bunlarla beraber girişimin mali boyutları hakkında da bilgilere yer verilmiştir. Mezkûr şubenin yirmi yedi bin yedi yüz kuruşla inşası ve bu meblağdan on iki bin iki yüz kuruşunun Maarif Nezareti’nin 310 senesi inşaat tertibinden ve kalan sekiz bin beş yüz kuruşun 309 senesi muhassasatında yazılı olan Müze-i Hümâyun Daire-i Cedidesi inşaatı tertibi bakiyesinden sarf ve mahsup edilmesi bildirilmiştir. 26 Eylül 1894 tarihli bir irade ile bu talepler kabul edilmiştir (BOA, İrade Maarif (İ.MF), 1312 Ra/4). Ayrıca bkz. BOA, BEO, 485/36342.

¹¹ Nitekim 11 Mart 1907 tarihli bir iradede, inşası bitmek üzere olan Müze-i Hümâyun’un yeni dairesinin camekân ve kaidelerinin imali ile bir kısım İslâmî eserlerin Çinili Köşk’ten yeni daireye ve eski dairelerin birinde geçici olarak bulunanların da Çinili Köşk’e nakli için sarfı gereken meblağ konu edilmektedir (BOA, İ.MF, 1325 M/5).

¹² Aziz Ogan, “Âsar-ı Atıka Nizamnâmesi ve 1874’ten İtibaren Resmî Ruhsat ile Yapılan Hafriyat - 4”, *Yeni Türk*, VI/67, Temmuz 1938, s. 246.

Müzecilikte “Milli” Arayışlar ve Evkaf-ı İslâmiye Müzesi

II. Meşrutiyet döneminde, sayıları artan ve konuları çeşitlenen müzeler arasında, İslâmî vakıf eserlerini toplayan bir müze kurulması fikri ortaya çıkmıştır. Bu fikre, tıpkı arkeolojik eserler gibi İslâmî eserlerin de antika kabul edilerek vakıf binalarından, camilerden, tekkelerden, türbelerden vs. çalınmaya başlanması ivme kazandırmıştır. Bu dönemde kurulan müzelerin ve genel olarak II. Meşrutiyet müzeciliğinin hem koleksiyonların kamuya ait olması anlamında hem de halka açık ve dönük olmaları bağlamında “toplumsal” karakterine işaret edilmiştir.¹³ Evkaf-ı İslâmiye Müzesi gibi bir müessesenin kurulması ise daha “ideolojik” bir gerekçeler manzumesine dayanır. Bu müzenin kurulmasının ardındaki ideolojik motivasyonu Ziya Gökalp’in şu satırlarında bulmak mümkündür:

“Hamdi Bey müzesinin ilmî, medenî ve beynelmilel kıymetleri gayet yüksek olabilir; fakat harsî ve millî kıymeti öteki kıymetlerine nisbetle çok aşağıdır. Hattâ bu itibarla, Evkaf müzesindeki eşyanın hemen cümlesi Türk harsına mensup eserler olduğu için, bu müze evvelkinden daha kıymetli görülebilir.”¹⁴

Gökalp’in satırları dikkate değerdir. Öncelikle Müze-i Hümâyun’u “Hamdi Bey müzesi” olarak tanımlamaktadır. Böylelikle ne kurucu unsur olarak Osmanlı saltanatı ve hanedanına gönderme yapan ilk adı (Hümâyun) kullanılmakta ne de daha teknik düzeyde bir adlandırma ile Arkeoloji Müzesi adı tercih edilmektedir. Gökalp ilim, medeniyet ve uluslararası önem açılarından müzenin kıymetini kabul ve takdir ederken millî kıymetinin aşağıda olduğunu söylemektedir. İkinci olarak Gökalp Evkaf Müzesi’ndeki eşyanın “hemen cümlesi”nin “Türk harsına mensup eserler” olduğunu söylemektedir ki bu eserlerin çoğu Anadolu’dan olsa da Osmanlı coğrafyasının dört bir yanından getirildiği düşünüldüğünde Gökalp’in “Türk harsı”ndan kastı daha iyi anlaşılmaktadır.

¹³ Burçak Madran, “II. Meşrutiyet’in Toplumsal Müzeleri”, *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek* (der. Ferdan Ergut), İstanbul, 2010, s. 181-202. Burada özellikle Polis Müzesi ve Sıhhiye Müzesi örnekleri üzerinde durulmuştur.

¹⁴ Ziya Gökalp, “Millî Tesanüdü Kuvvetlendirmek”, *Türkçülüğün Esasları*, Ankara 1950, s. 69.

Bu müzenin kuruluşunun ardında yatan fikrî saikleri ele veren yazısında Ahmed Süreyya Bey öncelikle Batılı bir kavram ve müessese olmakla beraber müzenin “âsâr-ı kadîmeyi muhafaza etmek” işlevi açısından Batı'ya özgü olmadığını iddia eder. Ona göre bizde de bu eserleri korumak için “XIX. asırda Avrupa’da teessüs eden müze usullerine pek benzememekle beraber şayan-ı dikkat olan” usuller var olagelmıştır. Türbeler, kütüphaneler ve mabetler görünür işlevlerinin ötesinde eski eserleri hıfzeden kurumlardır. Türbeler “yalnız merhum ve merhumelerin bekçisi zannedilmemeli, onların metrukâtının da bir hâfızı addedilmelidir”.¹⁵ Türbe içlerinde bulunan sandukalar, sarık, sorguç, şal, kemer gibi eşyaların yanı sıra tespihler, rahleler, Kur’an-ı Kerimler, dolap içlerinde saklı entari, cübbe, çedik, pabuç gibi özel eşyalar bu yolla korunmuşlardır. Kütüphanelerde kitapların yanı sıra orijinal yazmalar ve vâkıfın kıymetli eşyaları saklanmaktadır. Camiler çok sayıda ve çeşitli kadim eserin umuma açık olmaları hasebi ile daha riskli de olsa korundukları mekânlardır. Buradaki salt bir koruma pratiği değil, gerektiğinde kullanılmak; ancak üzerinden seneler geçtikten sonra yalnızca teşhir olunmak şeklindeki bir uygulamadır.

Müzecilik faaliyetlerinin o güne dek yaklaşık yarım asır boyunca Batılı bir bilginin ve müessesenin ithali biçiminde yürütüldüğü düşünülürse, Ahmed Süreyya Bey’in yaklaşımı oldukça dikkat çekicidir ve bu “millici” bakış, tıpkı Gökalp’in ifadeleri gibi, II. Meşrutiyet döneminin genel ideolojik atmosferi içinde daha anlamlı durmaktadır. Bu bakış eski eserlerin hem “bize özgü” kadim korunma biçimlerini önemsemekte hem de “edvâr-ı âhirede, bu hususi ve adetleri pek çok olan ‘müze’leri hüsn-i muhafaza etmek pek müşkildi”¹⁶ diyerek modern ihtiyaçları dikkate almaktadır.

Ahmed Süreyya Bey’in yazısı, Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi’nin Türk müzeciliğinin geldiği noktada nerede durduğu sorusunu, bu müzeyi mevcut diğer belli başlı müzelerle karşılaştırarak cevaplamaktadır. Ahmed Süreyya Bey Topkapı Sarayı’nda bulunup ancak hususi olarak ziyaret edilebilen Hazine-i Hümâyun’un eski bir Osmanlı müzesi addedilebileceğini söyler. Bununla beraber Hazine-i Hümâyun, padişahın yahut sarayın bir mahfazası durumundadır. Muhteviyatı tarihi ve sanatsal olmaktan ziyade pahası ile

¹⁵ Ahmed Süreyya, “Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi”, *İslâm Mecmuası*, IV/56, Dersaadet, Matbaa-yı Osmaniye, 15 Cemaziyelahir 1336, s. 1112-1113.

¹⁶ *a.g.m.*, s. 1113.

ağır basmaktadır. Eserlerin iyi tasnif edilmemiş olması da buranın bir müze olarak kıymetini azaltmaktadır.¹⁷

Burada iki temel eleştiri dile getirilmektedir: Birincisi politik mahiyette olup Hazine-i Hümayun koleksiyonlarının saray ya da padişaha münhasır kalmasına dönüktür ve bu yüzden alt metinde milli ve toplumsal bir karşılığının olmadığı ima edilmektedir. İkinci eleştiri ise daha teknik bir düzeyde olup hem bu eserlerin umumun ziyaretine açık olmadığına hem de modern müzeciliğin gerekleri doğrultusunda tasnif edilmediğine işaret eder. Müze-i Hümayun'un "en muazzam bir müzemiz" olduğunu kabul eden Ahmed Süreyya Bey, bu müzenin yalnızca Osmanlı memleketleri üzerinde mazide yerleşmiş ve yaşamış olan Mısır, Keldan, Asur, Fenike, Yunan ve İran medeniyetlerinin eserlerini topladığını söyler. Müze-i Askeri ise ona göre "pek hususi bir hüviyeti haiz"dir. Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi ise "Türk ruhunu yaşatan, hayat-ı milliyeyi temsil eden âsârı arz etmek suretiyle ananevi bir şekil ve hüviyeti iktisap etmiştir". Kaynakların doğru kullanılması ve iyi tasnif edilmesi durumunda "bu müzenin en iyi ve hayırlı bir müessesemiz olacağında şüphe yoktur."¹⁸

Ahmet Süreyya Bey ile Ziya Gökalp'in metinlerinin kavuştukları nokta Türklük ve millilik kavramlarına vurgudur. Her iki metin de evvelki müzeciliğin beynelmilî hüviyeti ve saltanat kurumuna olan bağlılığına eleştirel bir mesafe koymaktadır. Sultan II. Abdülhamid döneminde müze bünyesinde İslâm eserlerinin toplanması faaliyetinin ötesinde, artık Gökalp'in ifadesi ile "Türk harsının", Ahmet Süreyya Bey'in ifadesiyle de "Türk ruhunun" temsil edildiği bir müze bahis konusudur. Çünkü İslâm'ın politik meşruiyet aracı olarak kullanımının yoğunlaştığı II. Abdülhamid devrinden farklı olarak, Türklük vurgusunun giderek arttığı bir millilik söylemi II. Meşrutiyet dönemine damgasını vurmuştur.

Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi kurulması teşebbüsleri fiilen 1910'da başlamıştır. Bu tarihte müze ile ilgili bir talimatname hazırlanmıştır.¹⁹ Aslında çok daha erken tarihli belgelerde böyle bir müzenin işaretleri görülmekte-

¹⁷ *a.g.m.*, s. 1116.

¹⁸ *a.g.m.*, s. 1116.

¹⁹ Erdem Yücel, "Türk ve İslâm Eserleri Müzesinin Kuruluş Talimatnâmesi", *Türk Kültürü*, Sayı 191, 1978, s. 691-698.

dir. Öyle ki Evkaf İdaresi namına bir müze tesis edileceği bilgisi taşrada dahi yankısını bulmuştur. Mesela 1907 yılı sonunda Hüdavendigâr Vilâyeti'ne Bursa'daki camiler ve türbelerden bazısında mevcut olan kıymetli Mushaflar ve levhalar ile halı ve seccade gibi tarihi eserlerinin layığıyla korunmaları için Evkaf İdaresi'nce bir müze kurulacağı bildirilmiştir. Bu gibi eserlerin bir süre Vilâyet Maarif İdaresi'ne ait müze şubelerinde muhafaza edilmesine karar verilmiştir.²⁰ Aynı şekilde 1909 yılı sonuna doğru Sadaret, Maarif Nezareti'nden, İstanbul ile taşradaki camilerde ve mescitlerde bulunan sanat eserlerinin korunması için Evkaf tarafından teşkiline karar verilen müze inşa edilinceye dek Müze-i Hümâyun bünyesindeki Çinili Köşk'ün bu eserlere tahsisini istemiştir.²¹

Uzun süren tasarı ve hazırlıklardan sonra Meclis-i Vükelâ nihayet 13 Ağustos 1911 tarihinde aldığı bir kararla, Süleymaniye İmaret binasının (Darüzziyafe) Evkaf Müzesi olarak tamiri için Evkaf-ı Hümâyun Nezareti'ne yetki vermiştir.²² Evkaf Nazırı Hayri Efendi'nin öncülüğünde, İhtifalci Mehmed Ziya,²³ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Reşat Fuat, İsmet, Armenak ve Ahmed Hakkı Beylerden müteşekkil bir komisyon, ülkenin dört bir yanından tarihî kıymeti haiz vakıf eserlerini toplama çabasına girişmiştir. Bu çalışmalar 1911-1914 yılları arasında yoğun bir şekilde sürmüştür. Ahmed Süreyya Bey bu çalışmaları şöyle tavsif etmiştir:

“...türbe, cami, tekke, kütüphane gibi müessesattan nadide, kıymetdâr, tarihî âsârı cem ve tasnif etmek üzere bir heyet teşkil edildi. Ve taşranın uzak yerlerinde bulunanları için de evkaf memurlarına havale edilmek suretiyle hummalı bir say neticesinde âsâr-ı atika merkeze celb edilebildi. Unutulmuş veya kıymeti anlaşıl-

²⁰ BOA, BEO, 3204/240300.

²¹ BOA, BEO, 3663/274719; 3685/276305.

²² BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 155/37. İki gün sonra, 15 Ağustos'ta Sadaret'ten Divan-ı Muhasebat'a yazılan bir yazıda lağvedilen Süleymaniye İmaret binasının Evkaf Müzesi olmak üzere tadil ve tamir edileceği bildirilmiş ve bu çalışmaların maliyeti hakkında bilgi verilmiştir (BOA, BEO, 3928/294571).

²³ Mehmet Ziya bu görevi ile ilgili olarak “Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi'nin Müessislerinden Ve Meclis İdaresi Azasından Mehmet Ziya” imzasıyla ve “Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi'ne İthaf” üst başlığıyla makaleler yayınlamıştır (Mehmet Ziya, “Medeniyet-i İslâmiyye - Nakış Ve Minyatür”, *Büyük Mecmua*, Sayı 15, 13 Teşrinisani 1919, s. 237-238).

mamış asarın keşif ve izhârı hususunda bazı ecnebi antika tacirlerinin hizmet ve muavenetleri sebk etmiş idi. İşte cem ve iddihâr edilen âsâr, Süleymaniye Cami-i şerifi karşısında ihzar olunmuş olan eski imarete (Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi) namıyla yerleştirildi.”²⁴

Bu çalışmalar sürerken, müze resmen açılmadan müzenin idari ve bürokratik kadroları da teşekkül etmeye başladı. 20 Temmuz 1912 tarihli Evkaf Nezareti Nizamnamesi’nde Evkaf-ı Hümâyün Nezareti Teşkilatı bünyesinde Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi Müdüriyetine de yer verilmiş, müdüriyetin nadir ve eski İslâm sanatı eserlerinin toplanıp muhafaza edilmesine vazifeli olduğu belirtilmişti.²⁵ Bu aşamada müdüriyetin vazifelerinin yalnızca derleme ve koruma ile sınırlı tutulması, henüz sergilemeden söz edilmemesi olağandı.

17 Haziran 1913 tarihinde göreve gelen Said Halim Paşa Hükümeti’nin programında da İslâm ve Osmanlı sanatının güzide örneklerinin hem muhafaza edilmesi hem de bunların ilim ve sanat ehlinin nazar-ı dikkatine sunulması gayesiyle bir Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi kurulduğu belirtilmişti.²⁶ Bu tarihten kısa bir süre sonra, 30 Haziran 1913 tarihli bir irade ile Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi Müdürlüğü’ne Hakkı Bey tayin edildi. Hakkı Bey Posta

²⁴ Ahmed Süreyya, *a.g.m.*, s. 1113-1114. Müzenin açılışından kısa bir süre önce yapılan çalışmaların basına nasıl yansıdığı için bkz. “Haftalık Havadis”, *Halka Doğru*, Sene 1, Sayı 47, 27 Şubat 1329, s. 375-376. Şöyle denilmektedir: “Şimdiye kadar bakımsızlıktan çürüyen birçok nefis ve sanatkârane yazılmış kitapları Evkaf Nezareti toplamaya başlamıştır. Bunlarla bir müze teşkil edecek ve dedelerimizin sade kılıçla değil kalemle de ne bedialar yaptıklarını bugünün tembel evlatlarına gösterecektir. Geçenlerde bu kabilden olan ve Laleli Camii’nde şimdiye kadar saklanan ulu Türk hakanlarından Mahmud-ı Gaznevi’nin methiyesi Acem lisanının kaynağı addedilen *Şehname-Şah Methiyesi*’ni bir Acem çalmak istemişti. Fiyatur denilen ince nakışlarını oymuştu şimdi bulundu. Gazetelere bakılırsa sârik-ı Acem mecnun imiş.”

²⁵ Seyit Ali Kahraman, *Evkaf-ı Hümâyün Nezâreti*, İstanbul 2006, s. 20 ve 155-156. Nizamnamede Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi Müdiriyeti’nin bir müdür ile lüzumu kadar ke-tebe ve hademeden mürekkebe olduğu da ifade edilmektedir. 2 Şubat 1914 tarihinde yapılan bir değişiklikle ilgili maddeye “müzenin bir de Meclis-i İdâresi mevcut olduğu” ibaresi eklenmiştir (*a.g.e.*, s. 162).

²⁶ İhsan Güneş, “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 1, 1990, s. 257.

ve Telgraf ve Telefon Nezareti Hukuk Müşavirliği'nde bulunmuş olup aynı zamanda eski Canik mebusuydu.²⁷

Bu epeyce uzun süren hazırlıkların ardından Türk ve İslâm eserlerini içine alan ve bin iki yüz yirmi beş parçalık bir koleksiyondan oluşan Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi 27 Nisan 1914 tarihinde Süleymaniye Camii'nin imarethanesinde açılmıştır.²⁸ Açılış günü için seçilen tarih tesadüfî bir tarih değildir. Evkaf Nezareti'nden 22 Nisan 1914 tarihinde Şûrâ-yı Devlet'e yazılan bir yazıda Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi'nin resmi açılışının "Cülûs-ı Humâyûn-ı Cenâb-ı Pâdişâhî'ye" tesadüf eden Nisan'ın on dördüncü Pazartesi günü yapılacağı bildirilmiştir.²⁹ Bu aslında kısa müzecilik tarihimizin rutin bir uygulaması olup, Müze-i Hümâyûn'un farklı tarihlerde farklı binalarının açılışlarının da böyle özel günlere denk getirilmesi yoluna gidilmişti. Esasen bu tip kamusal binaların açılışları, Abdülhamid döneminin saat kulelerinde olduğu gibi, bilinçli olarak böyle özel günlere tesadüf ettirilmekteydi. Padişaha ve genelde saltanat kurumuna bir jestti ve hep yapılırdı.

Müzenin açılışına, şeref misafiri olarak, Veliht Yusuf İzzettin Efendi katılmıştır. Açılışa katılanlar içindeki diğer tanınmış simalar arasında Hamdi Bey, Besim Ömer Paşa, Sadrazam Said Halim Paşa, Şeyhülislâm Ürgüplü Hayri Efendi, Ahmet Rasim Bey ve yabancı diplomatlar da bulunuyordu.³⁰ Açılışa hanedandan sembolik denilebilecek bir katılımın olması, İttihatçı hükümetin ise en üst düzeyde katılımı anlamlıdır.

²⁷ BOA, İrade Evkaf (İ.EV), 1331 B/08. Hakkı Bey bu görevini 16 Mart 1919 tarihine kadar sürdürmüş, ondan sonra da Mimar-zade Ali Bey, Ressam Ali Sami (Boyar) Bey, Ahmet Ziya Bey ve İbnülemin Mahmut Kemal (İnal) Bey bu vazifeyi deruhte etmişlerdir.

²⁸ Şu kaynakta müzenin açılış tarihi olarak 14 Nisan 1914 tarihi verilse de bu hatalı bir bilgidir (Zahir Güvemli-Can Kerametli, *Türk ve İslâm Eserleri Müzesi*, İstanbul 1974, s. 7). Bu hatanın nedeni Rumi Takvim ve Miladi Takvim arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Bir sonraki dipnotta yer verilen belgede müzenin Nisan'ın on dördünde pazartesi günü açılacağı ifade edilmektedir. Bu tarih Hicri 1 Cemaziyelahir 1332 Pazartesi gününe tekabül etmektedir. Rumi 14 Nisan 1330, Miladi takvimde ise 27 Nisan 1914 tarihine karşılık gelmektedir.

²⁹ BOA, ŞD, 200/22.

³⁰ Erdem Yücel, "Türk-İslâm Eserleri Müzesi", *Sanat Dünyamız*, Yıl 7, Sayı 20, Eylül 1980, s. 25-26.

İttihat ve Terakki iktidarının birbiri ardında patlak veren savaşlar dolayısıyla olağanüstü yıllara denk gelmesi, İttihatçıların müzecilik alanında yapmak istediklerini gerçekleştirmelerine fırsat vermemiştir; ama fiilen Evkaf Müzesi'nin açılışında kendini ortaya koyan ilgileri siyasal programlarına dahi yansımıştır. Nitekim İttihat ve Terakki'nin 1333 (1917) kongresinde siyasal programında yapılması istenen değişiklik konularından biri de “Milli Müze, Etnografi (Kavmiyet) Müzesi, Milli Hazine-i Evrak, Milli Kütüphane-i Vesaik ve Milli Asarîatika Müzesi ve Muhafaza-i Abidat müesseselerini teşkil ve idare etmek ve kıymet-i milliye ve tarihiyesi olan kütüp, âsâr ve masnuatın harice ihracını men eylemek üzere bir Âsâr-ı Milliye Müdüriyet-i Umumiyesi teşkilinin hükümete teklifi”dir.³¹

Müze-i Hümâyun'un kuruluşunu müteakip Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılışı gibi; Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi'nin kuruluşunu da bu müzeye bağlı olarak, Medrese-i Hattatîn'in teşekkülü takip etmiştir.³² Bu durum II. Meşrutiyet döneminde müzenin bir eğitim aracı işlevini kazanmasına referans verilerek anlaşılabilir.³³ Açılıştan sonraki günlerde müzenin kuruluş aşamasında gösterdikleri yararlılıklardan ötürü emeği geçenlerin başlıcalarının çeşitli nişanlarla taltif edilmesi gündeme gelmiştir. Taltif edilenler müzenin idare meclisi üyeleri, müze müdürü ve müzenin inşaat ve tamiratında yararlılık gösterenlerdi.³⁴ Atiyyenin yerini taltif ve nişanın aldığı on

³¹ 21 Eylül 1333 tarihli Tanin'den nakleden: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler / II. Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul 1984, s. 122.

³² Seracettin Şahin, *Türk ve İslâm Eserleri Müzesi-Emevilerden Osmanlılara 13 Asırlık İhtişam*, İstanbul

2009, s. 13.

³³ II. Meşrutiyet ve erken Cumhuriyet dönemlerinde müzelere atfedilen pedagojik işlevler ve müze-egitim ilişkileri hakkında bkz. Faruk Öztürk, “Türk Eğitim Düşüncesi Tarihinde ‘Müze’ Kavramının Düşünsel Temelleri Satı Bey ve İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu Örneği”, *Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar-Küreselleşme ve Yerelleşme*, İstanbul 2000, s. 187-200.

³⁴ 7 Temmuz 1914 tarihli bir irade ile Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi İdare Meclisi üyelerinden İsmet ve Ermenak beylere tebdilen İkinci Rütbeden Osmânî ve Ziyâ Bey'e müceddeden Üçüncü Rütbeden Mecîdî ve Kemâl ve Müze Müdürü Hakkı Beylere müceddeden Üçüncü Rütbeden birer kıta Osmânî ve Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Umum Müdür Muavini Talat Bey'e müceddeden Üçüncü Rütbeden Mecîdî nişanları verilmiştir (BOA, İrade Taltifat [İ.TAL], 1332 Ş/36). 8 Temmuz 1914 tarihli bir diğer irade-i seniye ile de Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi İdare Meclisi Reisi Reşat Fuat Bey'e Birinci Rütbeden Maarif Nişanı verilmiştir. İradede Reşat Fuat Beyefendi'nin mezkûr

dokuzuncu yüzyılda bu nişanlar, rutinden kabul edilebilirse de devletin İslâmi eserleri bünyesinde toplayan hususi bir müze kurulması işini önemseddiğini gösterir.

I. Dünya Savaşı çıktığında burada toplanan esere verilen kıymet o raddede ki, daha savaşın başlangıcında her ihtimal düşünülerek bazı kıymetli eserlerin İstanbul dışına çıkarılması kabilinden tedbirler düşünülmüştür. Evkaf-ı Hümâyün Nazırı imzasıyla 27 Aralık 1914 tarihinde Konya Vilâyeti'ne yazılan bir yazıda şöyle denilmektedir:

“Her hâl ü ihtimale karşı Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi'ndeki âsâr-ı kıymet-dârdan bazıları Konya'da münasip ve emin bir mahalde hıfz olunmak üzere memur-ı mahsusa tevdiân derdest-i irsal bulunmuştur. Tensip buyrulacak bir yerde bunların sûret-i mütemincede hıfzettirilmesi mütemennâdır...”³⁵

Nitekim büyük savaşın sonu yaklaşırken, imparatorluğun kaybetme riski ile karşı karşıya kaldığı bölgelerdeki tarihî önemi haiz eserlerin İstanbul'a getirilmesi yoluna gidilmiştir. Örneğin Şam'daki Emevi Camii'nde bulunan bazı eserler 1917 senesinde Evkaf Müzesi'ne getirilmiştir. Konu ile ilgili olarak Şeyhülislâm ve Evkaf-ı Hümâyün Nazır Vekili Musa Kazım Efendi, 25 Şubat 1917 tarihinde Suriye Vilâyeti'ne bir yazı yazmış; Emevi Camii mahzeninde bulunan sandık ve çuvaların nakliyesinin zorluğundan haberdar olduğunu ancak bu eserlerin uzun süre orada bırakılmasının caiz olamayacağını belirtmiştir. Şeyhülislâm, sandıkların ve çuvaların açılmasını ve birkaç postada Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi'ne gönderilmesini talep etmiştir. Aynı hususta Dördüncü Ordu Kumandanlığı'ndan da hususi yardım rica olunmuştur.³⁶

Savaş döneminin özel şartları altında İstanbul'a yalnızca kaybedilme riski olan bölgelerden değil aynı zamanda müttefik ülke kütüphane ve müzelerinden de İslâm eserleri getirilmesi yolunda çalışmalar yürütülmüştür. Mesela Bükreş kütüphane ve müzelerindeki İslâm ve Osmanlı eserlerinin getirilmesi hakkındaki 3 Ocak 1917 tarihli Meclis-i Vükelâ kararında Bul-

---

müzenin vücuda getirilmesi için uzun müddet tettebbuat ve tetkikatta bulunduğu; âsâr-ı nefise-i İslâmiyenin cem ve tasnifinde tecrübe ve mesaisinden istifade edildiği beyan edilmiştir (BOA, İ.TAL, 1332 Ş/37).

³⁵ BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri (DH.ŞFR), 48/177.

³⁶ BOA, DH.ŞFR, 73/73.

gar İlimler Akademisi'nin Bükreş'e özel heyetler göndereceği ve oradaki ilmi müesseselerde araştırmalar yaptıracağı bildirilmektedir. Bu heyetlerin Bükreş kütüphane ve müzelerinde Bulgarlığa ait eski eserleri "ahz u temel-lük eylemeleri" düşünülmektedir. Bu müesseselerdeki İslâm ve Osmanlı eserlerinin de alınması için heyetler teşkil edilerek gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu hususta ihtisas sahibi olan Müze Müdürü Halil, Sanayi-i Nefise muallimlerinden Âsım ve Karargâh-ı Umumi'de memur Yüzbaşı Ahmed Refik Beylerden oluşan bir heyet kurulmuştur. Heyetin gidiş ve dönüş masraflarının karşılanması talebi Meclis-i Vükelâ tarafından yerinde görülmüştür.³⁷

Savaş şartlarında, hatta kesin yenilginin ufukta görüldüğü bir zaman-da bile Evkaf-ı İslâmiye Müzesi'ne gösterilen ihtimam ve koleksiyonların zenginleştirilmesi çabaları, bu müzenin II. Meşrutiyet döneminin politik ve ideolojik yönelimlerinin ürünü olan sembol müesseselerden birisi kabul edilebileceğini göstermektedir.

Müzenin Fiziki Özellikleri

Evkaf-ı İslâmiye Müzesi'nin fiziki özelliklerine ilişkin üç bilgi kay-nağı mevcuttur. Birincisi Ahmed Süreyya Bey'in müzeyi ayrıntılı tasviri; diğeri müzeden o dönemde alınmış fotoğraflar ve üçüncüsü de müzenin 1939'da basılan rehberi olup bu yayın da geriye dönük bir okuma ile müze-nin kuruluşundaki fiziki özelliklerine dair bir fikir vermektedir.

Ahmed Süreyya Bey Evkaf Müzesi için Süleymaniye İmaretî binasının seçilmesini "mücevherle mahfaza arasında bir hüsn-i tesadüf" olarak tavsif eder.³⁸ Burada sergilenecek eserlerin niteliği ile imaret binasının ve külliye-nin nitelikleri örtüşmektedir. Yine onun anlatımına göre müze dört koğuştan ibaret olup bu koğuşların en büyüğü murakkaata (güzel yazı örnekleri), bir tanesi cihazlara ve diğeri ikisi de sanduka ve evâniye (kapkacak) tahsis edilmiştir. Halılar koğuştan duvarlarında, mahkukat da (oyma eserler) dehliz-lerde teşhir olunmuştur.

³⁷ BOA, MV, 205/44.

³⁸ Ahmed Süreyya, *a.g.m.*, s. 1114. Aynı dönemden bir başka gözlemci, İhsan Şerif Bey de "Evkaf Müzesi zarfıyla ve mazrufuyla cidden bir hazinedir" der (İhsan Şerif, "Evkaf-ı İslâmiye Müzesi", *Tedrisat Mecmuası*, Sene IV, Sayı 26, 15 Haziran 1330, s. 288).

Ahmed Süreyya Bey bu genel tasniften sonra müzede sergilenen malzemeye ilişkin daha ayrıntılı bilgiler verir. Mesela halılar içinde Yıldırım Bayezid asrı gibi ilk Osmanlı halıcılığının yadigarlarının bulunduğu işaret eder. Bunların, bilhassa Hicri IX. ve X. asırlarda ciddi gelişme kaydeden halıcılığımızın en güzel ve “milli” örneklerini içerdiğinin altı çizilir. Evâni içinde fener, buhurdan gibi seçme Selçuk, Mısır, Osmanlı eserleri vardır. Sandukalar arasında Selçuklu dönemi eserlerinden üç sanduka yazıları ve tezyinatı dolayısıyla övülür. Cihazlar başlığı altında şehzadelerin ve sultanların elbiseleri, pabuçları ve sarıkları gibi eşyalar sayılarak “Osmanlı kumaşlarından mamul olmaları itibariyle buradaki parçalar cidden tarih-i sanayimizin mühim vesikalarıdır” denilir.³⁹ Murakkaat kısmı da müzenin en zengin ve büyük kısmı olarak zikredilir. Burada Arap, Acem, Türk hat ve tezhip eserleri vardır. Bu koğuşun bir kısmı da Acem ve Türk ressamlarının eserleri olan minyatürlere tahsis olunmuştur. Görüldüğü üzere müzenin fiziki tasviri yapılırken bir kültür dairesi çizilmekte; Selçuk, Mısır, Osmanlı, Acem, Türk bu dairenin unsurları olarak sayılmaktadır.

1939 tarihli müze rehberi Ahmet Süreyya Bey’in verdiği bilgileri büyük ölçüde tekrar etse de, geçen süre içinde bir kısım değişiklikler meydana gelmiş olduğunu da ele verir. Rehber evvela müze mekânının bizatihi bir tarih ve sanat eseri olduğuna dikkat çeker. İmarethanenin büyük kapısından müzeye girildiği, müze binasının yol seviyesinden biraz aşağıda kalmış olduğu ve bahçedeki fiskiyeli havuzu Sinan zamanından kalma büyük çınarların gölgelediği aktarılır.⁴⁰ Rehberde, Ahmet Süreyya Bey’in dört koğuştan ibaret olduğunu söylediği müze, beş salonda tasnif edilir.

Müze, hiç şüphesiz, koleksiyonundaki eserler kadar imarethane binası ile de bir sergi nesnesidir. Nitekim müze rehberinde sergilenen eserler arasında zikredilen bazı parçalar, müzeye bilahare getirilmiş koleksiyon parçaları değildir. Mesela avludaki taş değirmen, müzenin imarethane olarak kullanıldığı zamanlardan kalan bir eser olarak tanıtılır.

Bu rehberden, müzede toplanmış eserlerin seçimi ve tasnifine ilişkin de genel bir fikir edinilmektedir. Avluda mezar taşları, meşihat, hastane,

³⁹ Ahmed Süreyya, *a.g.m.*, s. 1114-1115.

⁴⁰ *Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Rehberi*, İstanbul 1939.

okul, matbaa gibi kimi resmi binaların ve çeşmelerin kitabeleri bulunmaktadır. Salonlarda ise cami ve türbelerden alınan ve XVI, XVII, XVIII ve XIX. asırlardan kalma halılar; gümüş, piring ve tunçtan mamul kandillik ve şamdanlar, pencere ve kapı kanatları, rahleler, çekmeceler, askılar, secadeler, fenerler, alemler ve oymalı sütunlar; mangal, güğüm, bakraç, ibrik, tas, bakır leğen ve maşrapa benzeri eşyalar; mahfazalar, sandukalar, avizeler, orak parmaklığı, süpürge farası, ateşdan ve buhurdanlar, kilitler ve anahtarlar, kapı tokmakları ve halkaları, musluklar, kevgirler, su mataraları, lobutlar sergilenen nesnelere arasındadır. Malzemelerin çeşitliliği yanı sıra bunların geldikleri yerlerin arz ettiği coğrafi çeşitlilik de dikkat çekmektedir. Üçüncü salonda padişah türbelerinden ve selâtin camilerden gelen eserler; Kâbe örtüleri, padişah tuğraları, minyatürler, hat levhaları, hilyeler, tahtlar, kürsüler, iskemleler, elbise sandıkları, elbiseler, kumaş bohçaları, kumaşlar, yastıklar, kıymetli taşlar ve bunlarla süslü kemerler, hırkalar, gömlekler, takkeler, sarıklar, kavukluklar, serpuşlar, sorguçlar, sanduka örtüleri, keseler, pûşideler, peşkir ve mendiller, asalar, kıymetli taşlardan tesbihler, sofrâ örtüleri, minderler vardır. Dördüncü salon Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerinden getirilen halı ve seccadelere tahsis edilmiştir. Beşinci salonda ise Mushaflar, *Şehname*, *Kimya-ı Saadet* gibi bir takım klasik eserler, divanlar, mecmualar, tezkireler, vakfiyeler, vakıf defterleri, ciltler, tezhipler, minyatürler, mühür koleksiyonları, Kâbe toprağı ve Kâbe resimleri, levhalar, yazı takımları, murakkalar ve padişah resimleri yer alır.

Evkaf Müzesi koleksiyonlarına ilişkin aralarından yaklaşık çeyrek asır geçen bu iki anlatım pek çok ortaklığa işaret etse de çok önemli bir ayrılmayı da ele vermektedir. Sergilenen nesnelere büyük ölçüde aynı kaldığı bu iki metinden anlaşılabilir. Fakat aynı koleksiyonun bu iki farklı tarihte iki farklı bağlamda tasnif edildiğini görmek gerekir.⁴¹ Ahmet Süreyya Bey'in 1918 tarihli metninde sergilenen eserlerin birkaç üst başlıkta

⁴¹ Aynı nesnelere farklı zaman dilimlerinde farklı sergilenme ve farklı algılanmasıyla "müzede anlamın her an yeniden kurulduğu"na dair ilginç bir metin için bkz. Halil Nalçaoğlu, "Modern Toplumda Sergileme Felsefesi ve Müzeler", *Müze Eğitimi Seminerleri* (haz. Bekir Onur), Antalya 2003, s. 45 vd. Nalçaoğlu bir Kurtuluş Savaşı Müzesi'nin ya da Yunanistan'da "Küçük Asya Felaketi"ni anlatan bir müze ya da serginin ne kadar farklı bağlamlara oturabileceğine işaret etmektedir.

sınıflandırılıp bunların ait oldukları “kültür dairelerinin” güçlü bir şekilde vurgulanması; 1939 tarihli rehberde ise bu vurgunun kaybolup koleksiyondaki parçaların daha teknik bir dökümünün verilmesiyle yetinilmesi aynı nesnelere bu iki dönemde oturtuldukları farklı bağlamları ortaya koymaktadır.

Politik, ekonomik, ideolojik ve entelektüel bir iktidar nesnesi olarak müzeler zamanlarının siyasal iklimlerinden bağımsız düşünülemez kurumlardır. Osmanlı-Türk tarihinin pek çok açıdan en çarpıcı kırılma noktalarından biri olarak kabul edilebilecek olan II. Meşrutiyet dönemi için Evkaf Müzesi gerek tasavvur aşaması, gerek hazırlık aşaması, gerek açılışı ve gerekse de koleksiyonları ve sergileme mantığı açısından dikkate değer bir önemi haizdir. Her birinde zamanın politik ve ideolojik tercihlerinin ve bunların değişimlerinin yansımaları gözlemlenebilmektedir. Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdüreceği olan bu kurumun yönetiminden işleyişine ve hatta adındaki değişime kadar pek çok hususiyeti onu zamana tutulmuş bir ayna olarak görmeye yetse de bu dönem hem kaynaklarının hem de problemlerinin farklılığı dolayısıyla bir başka çalışmanın konusudur.

“Politics, Ideology and Museology:

AWQAF-I İSLÂMÎ MUSEUM IN THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA”

Abstract

Awqaf-i Islami Museum, had a distinct location in the development of the Ottoman - Turkish museums which had military and archaeological origins. It was born as a product of the Second Constitutional Era's political, ideological and even pedagogic choices, from the empire's own internal political debate rather than evolution of the museology. Overcoming the reflexes raised against the Western museums' interest of antiquity and the dominant political trends of the period, made it possible to design a museum containing a collection of Turkish and Islamic art with reference to own history of the Ottoman Empire. In this process, Islam is used as a tool of political legitimacy gained visibility. On the other hand, "religious" objects' being subject to a modern and secular exhibition practice in a museum had internal inconsistencies. In the periodicals of the period, Awqaf-i Islami Museum has been introduced and discussed in terms of its political and ideological value, instead of museology. Museum has been located sometimes in the middle of the distinction between culture and civilization and sometimes become the criteria of the contrast or similarity theses between the East and the West. It has been argued that Turkish culture or Turkish spirit has embodied here. In discussing the museum collections, culture circle that Ottoman State and the society belongs is emphasized. The opening ceremony of the museum coincided with the anniversary of the sultan's ascendancy to the throne, political identities of the participants of the opening ceremony, rewards and medals given to museum's contributors, new institutions especially the educational institutions to work cooperatively with the museum are among the subjects worth mentioning. Even during the war, the museum was a topic on the political agenda. This is the proof of ideological meanings attributed to the museum. The works brought to the museum from the allied countries or from the provinces under threat of being lost are indicative of this. First as an imagination and then as a practice, Awqaf-i-Islami Museum in the years of the Second Constitutional Monarchy is a striking example of relations between the museology and the political climate.

Keywords

Ottoman Museology, Awqaf-i Islami Museum, II. Constitutional Era.